

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redaktor ROMAN CZAJA

TOM I PRUSY KRÓLEWSKIE I WARMIA

Redakcja naukowa Wiesław Długokęcki

Współpraca Zofia Maciakowska

Redakcja kartograficzna Wiesław Długokęcki, Zofia Maciakowska

ZESZYT 9

GDAŃSK

Autorzy

Tomasz Błyskosz, Grzegorz Bukal, Wiesław Długokęcki, Jacek Friedrich, Edmund Kizik, Zofia Maciakowska,
Małgorzata Omilanowska-Kiljańczyk, Henryk Paner, Zbigniew Polak, Wojciech Szymański

Tłumaczenie na język angielski David Malcolm

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2024

Recenzent
prof. dr hab. Zdzisław Noga

Redaktor Wydawnictwa
Ewelina Ewertowska

Opracowanie kartograficzne
Witold Hazuka, Dominika Gzowska, Zofia Maciakowska

Opracowanie typograficzne oraz projekt okładki i strony tytułowej
Maksymilian Biniakiewicz

Na okładce i stronie tytułowej: *Gdańsk. Widok miasta z Biskupiej Góry*, 1617, National Library of Sweden, KoBDelaGStöf.163

Publikacja sfinansowana ze środków
Gminy Miasta Gdańska
Rektora Uniwersytetu Gdańskiego
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-682-1
ISBN (seria) 978-83-8206-684-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wprowadzenie	5	2.2. Budynek municypalne	44
Rozdział I		2.3. Budynek i place stowarzyszeń	45
Gdański zespół osadniczy do początku XIV w.	6	2.4. Place targowe i urzędnia handlowe	46
1. Środowisko geograficzne	6	2.5. Urzędnia rzemiosła tekstylnego	47
2. Zespół osadniczy Gdańska we wczesnym średniowieczu	7	2.6. Urzędnia i tereny przemysłowe	47
2.1. Gród i podgrodzie do końca XII w.	7	2.7. Urzędnia portowe, magazyny, stocznie	49
2.2. Miasto samorządowe	8	3. Topografia sakralna – kościoły, szkoły, cmentarze, klasztory, szpitale	50
2.2.1. Powstanie i lokalizacja	8		
2.2.2. Topografia miasta samorządowego	10	Rozdział VI	
2.2.3. Port miasta samorządowego	10	Przestrzeń Gdańska około 1807 r.	53
2.2.4. Posiadłości ziemskie	10	1. Granice i podziały przestrzenne	53
3. <i>Castrum</i> gdańskie – podgrodzie	11	2. Infrastruktura	53
3.1. Klasztor dominikanów	11	2.1. Budynek królewskie i municypalne	53
3.2. Osadnictwo na terenie dzielnicy Świętojańskiej i Mariackiej	11	2.2. Budynek i place stowarzyszeń	55
		2.3. Place targowe i urzędnia handlowe	56
		2.4. Urzędnia rzemiosła tekstylnego	56
		2.5. Urzędnia i tereny przemysłowe	56
		2.6. Gospody i zajazdy	57
		2.7. Urzędnia portowe, magazyny, stocznie	57
		3. Topografia sakralna – kościoły, szkoły, cmentarze, klasztory, szpitale	58
Rozdział II			
Rozwój przestrzenno-funkcjonalny gdańskiego zespołu miejskiego (historycznego Gdańska) w latach 1308–1454/1466	13	Rozdział VII	
1. Nowa regulacja przestrzeni gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego	13	Gdańskie wedyuty oraz sceny uliczne od drugiej połowy XVI w. do początku XIX w.	60
2. Główne Miasto	14	1. Panorama Gdańska z 1573 r.	60
2.1. Granice zewnętrzne	14	2. Panorama z 1592/1593 r.	61
2.2. Rozwój przestrzeny dzielnicy Mariackiej i Świętojańskiej	15	3. Dzieło Aegidiusa Dickmanna (1617)	61
2.3. Rozwój przestrzeny przedmieść Głównego Miasta	15	4. Ilustracje Petera Willera do dzieła Reinholda Curiciego z 1687 r.	62
2.3.1. Stare Przedmieście	15	5. Album widoków Gdańska Matthaëusa Deischa z lat 1761–1765	63
2.3.2. Spichlerze	16	6. Gdańsk na widokach z przełomu XVIII i XIX w.	63
2.3.3. Szopy i tory powroźnicze	16		
2.3.4. Długie Ogrody	17	Rozdział VIII	
2.3.5. Przedmieście zachodnie	17	Przemiany przestrzenno-funkcjonalne w granicach historycznego Gdańska w latach 1815–1945	64
3. Kanał Raduni i droga krajowa	17	1. Gdańsk w granicach Prus i Niemiec. Czynniki rozwoju	64
4. Stare Miasto	18	2. Administracja państwowa i miejska	65
5. Osiek	19	3. Gdańsk jako miasto garnizonowe	65
6. Młode Miasto	19	4. Przemiany przestrzenno-funkcjonalne	65
7. Rozwój infrastruktury gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego	20	5. Defortyfikacja Gdańska i zabudowa terenów pofortyfikacyjnych	67
		6. Infrastruktura handlowa, przemysłowa i portowa	68
		7. Topografia sakralna, szkoły, cmentarze, zakłady opiekuńcze, szpitale, placówki kultury	68
		8. Zmiany w waloryzacji dzielnic	69
		9. Gdańsk w okresie II Wolnego Miasta i przynależności do Trzeciej Rzeszy	70
Rozdział III			
Gdański miejski zespół osadniczy około 1454/1460 r.	22	Rozdział IX	
1. Granice, podziały przestrzeni i zasiedlenie gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego	22	Przestrzeń Gdańska w 1866 r.	72
1.1. Zamek krzyżacki w Gdańsku	22	1. Granice i podziały wewnętrzne miasta	72
1.2. Główne Miasto	23	2. Budynek administracji rządowej	72
1.3. Stare Miasto	24	3. Infrastruktura wojskowa	73
1.4. Osiek	25	4. Infrastruktura państwowa – kolej	73
1.5. Młode Miasto	25	5. Budynek władz miejskich i użyteczności publicznej	74
2. Infrastruktura publiczna, handlowa i przemysłowa	26	6. Infrastruktura komunalna	75
2.1. Budynek municypalne	26	7. Place targowe, miejsca handlu	75
2.2. Budynek i place stowarzyszeń	27	8. Hotele i zajazdy	76
2.3. Place targowe i urzędnia handlowe	27	9. Urzędnia i tereny przemysłowe	76
2.4. Urzędnia rzemiosła tekstylnego	28	10. Port, składy i stocznie	77
2.5. Urzędnia i tereny przemysłowe	28	11. Topografia sakralna – kościoły, cmentarze oraz szkoły, szpitale i zakłady opieki	77
2.6. Urzędnia portowe, magazyny, stocznie	29		
3. Topografia sakralna – kościoły, szkoły, cmentarze, klasztory, szpitale	31	Rozdział X	
		Zmiany w urbanistyce Gdańska na przełomie XIX i XX w. na tle procesów defortyfikacyjnych miast europejskich	80
Rozdział IV		1. Próby defortyfikacji Gdańska do 1888 r.	80
Rozwój przestrzenno-funkcjonalny gdańskiego zespołu miejskiego (historycznego Gdańska) w latach 1454/1466–1815	35	2. Projekty rozplanowania terenów pofortyfikacyjnych	81
1. Czynniki warunkujące rozwój miasta w latach 1454–1815	35	3. Rozbiórka gdańskich obwałowań i zabudowań terenów powalowych	83
2. Prace fortyfikacyjne a przemiany przestrzenno-funkcjonalne	36	4. Rezultaty defortyfikacji	83
3. Zabudowa terenów pofortyfikacyjnych i pokrzyżackich	36		
4. Zmiany zabudowy terenu Spichlerzy i ul. Szafarnia	37		
5. Zmiany przestrzenne na przedmieściu zachodnim	38		
6. Powstanie i rozwój Dolnego Miasta	38		
7. Infrastruktura publiczna, handlowa i przemysłowa	39		
8. Zmiany w topografii sakralnej i w systemie opieki społecznej	40		
9. Gdańsk w Prusach. I Wolne Miasto Gdańsk	40		
Rozdział V			
Gdański miejski zespół osadniczy około 1660 r.	42		
1. Granice i podziały przestrzenne	42		
2. Infrastruktura	44		
2.1. Budynek królewskie	44		

Rozdział XI

Zniszczenie i odbudowa śródmieścia Gdańska po 1945 r. oraz jego rozwój urbanistyczny i architektoniczny w latach 1956–1989	85
1. Zakres i skala zniszczeń	85
2. Koncepcje odbudowy	86
3. Odbudowa Głównego Miasta w latach 1949 – około 1960	87
4. Inne części historycznego śródmieścia przed 1956 r.	88
5. Przekształcenia śródmieścia w latach 1956–1989	89
6. Rezultaty	90
Wykaz skrótów	91
Bibliografia historii miasta Gdańsk (wybór)	92
Bibliografia	92
Źródła	92
Ogólne opracowania historii miasta	92
Historia budownictwa i przestrzeni miejska	92
Historia społeczno-gospodarcza	92
Historia sztuki, kultury i kościołów	92
Kartografia	92
Mapy, plany i ilustracje	93
Polsko-niemiecki wykaz ulic Gdańska	100

Wprowadzenie

Atlas historyczny Gdańska ukazuje się w serii *Atlas Historyczny Miast Polskich* jako zeszyt dziewiąty tomu pierwszego *Prusy Królewskie i Warmia*. Atlasy są wydawane z inicjatywy Międzynarodowej Komisji Historii Miast (The International Commission for the History of Towns), która w 1965 r. sformułowała zasady ich publikacji, a później dwukrotnie (1968 i 1995) je modyfikowała. Zgodnie z nimi atlasy poszczególnych miast należy wydawać w formie oddzielnych zeszytów. Podstawową mapą każdego zeszytu jest plan katastralny z okresu przedindustrialnego w skali 1:1000–1:2500, mapa rozwoju przestrzennego oraz współczesna mapa miasta i historyczna mapa regionu (1:25 000 – 1:100 000). Ponadto atlas tworzą mapy tematyczne, reprodukcje wybranych źródeł kartograficznych i ikonograficznych, a także część opisowa, prezentująca rozwój przestrzenno-funkcjonalny miasta, wybraną bibliografię oraz wykaz map, planów i widoków.

Granice obszaru objętego badaniem wyznaczone są przez linię fortyfikacji Gdańska, ostatecznie ukształtowaną w drugiej połowie XVII w. W jej obrębie znalazły się: Główne Miasto z przedmieściami, Osiekiem, Stare Miasto wraz z przedmieściami oraz część terenu istniejącego do 1455 r. Młodego Miasta.

Zgodnie z zaleceniami Komisji na *Atlas historyczny Gdańska* składają się opracowania rozwoju przestrzenno-funkcjonalnego miasta od XIII do XX w., zarówno w poszczególnych epokach (Gdańsk do 1308 oraz 1308–1454, 1454–1815, 1815–1945, 1945–1989), jak też w wybranych latach (1454/1460, 1660, 1807, 1866), rekonstrukcje planów miasta w określonych latach, wykonane na tle planu katastralnego Daniela Buhsego z lat 1866–1869, plan rozwoju przestrzennego, a także opracowania poszczególnych zagadnień (socjotopografie, fortyfikacje, defortyfikacja, wedyuty, kanał Raduni, wodociągi) oraz reprodukcje planów miasta, panoram, wedyut i zdjęć lub ich wybranych fragmentów.

W każdym rozdziale, także w tłumaczeniu na język angielski, obok współczesnych polskich nazw własnych dzielnic, ulic, obiektów historycznych i instytucji podano także nazwy niemieckie będące w użyciu przed 1945 r. Dołączono także polsko-niemiecki wykaz nazw ulic Gdańska, w którego opracowaniu korzystano m.in. z *Informatora miasta Gdańska*

z *planami poszczególnych dzielnic* pod redakcją H. Grankego (Gdańsk 1946).

Projekt „Atlas Historyczny Miast Polskich” zapoczątkował w 1993 r. prof. dr hab. Antoni Czacharowski z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Obecnie redaktorem serii jest prof. dr hab. Roman Czaja.

Podczas prac nad przygotowaniem atlasu historycznego Gdańska otrzymaliśmy wsparcie od wielu instytucji i osób. Za udostępnienie i zgodę na wykorzystanie źródeł kartograficznych, panoram, wedyut i zdjęć dziękujemy instytucjom polskim: Archiwum Państwowemu w Gdańsku, Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Muzeum Gdańska, Muzeum Narodowemu w Gdańsku, Oddziałowi Terenowemu Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Gdańsku oraz Polskiej Akademii Nauk Bibliotece Gdańskiej, jak również zagranicznym: Archiwum Wojennemu (Kriegsarkivet) w Sztokholmie, Bibliotece Królewskiej (Kungliga Biblioteket) w Sztokholmie, Bibliotece księcia Augusta (Herzog-August-Bibliothek) w Wolfenbüttel, Bibliotece Państwowej (Staatsbibliothek) w Berlinie oraz Tajnemu Archiwum Państwowemu Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz) w Berlinie.

Prace nad gdańskim atlasem rozpoczęły się w 2010 r. w ramach grantu Komitetu Badań Naukowych, kontynuowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Wydanie publikacji było możliwe dzięki wsparciu Rektorów Uniwersytetu Gdańskiego, Panów profesorów Piotra Stepnowskiego i Jerzego Gwizdały, Dziekana Wydziału Historycznego UG Pana profesora Arkadiusza Janickiego, Prezydenta Miasta Gdańska Pani Aleksandry Dul-kiewicz oraz Architekta Miasta Gdańska Pana profesora Piotra Lorensa. Wyżej wymienionym osobom i instytucjom serdecznie dziękujemy.

Praca naukowa finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2010–2013 jako projekt badawczy nr N N108 253538.

Wiesław Długokęcki